

G. W. F. Hegel: Fenomenológia ducha

Přel. P. Elexová.

Bratislava, Kalligram 2015. 576 s.¹

V doslovu ke slovenskému překladu *Fenomenologie ducha* nabízí R. Maco potenciálním čtenářům několik „motivačních argumentů“.² Dílo je totiž třeba obhájit před kritiky, kteří mají za to, že již publikace *Fenomenologie* si žádá „krkolomné zdůvodnění“.³ Jenže i Hegelovi odpůrci by stěžii popírali nezměrný filosofický vliv Hegelova myšlení na devatenácté a dvacáté století. Proč potom čtenáři předkládat jedno z nejvýznamnějších děl filosofické tradice s takovou obezřetností?

Macův přístup je však v mnohém symptomatický úkaz hegelovského bádání. Hegelovo syntetizující dílo představuje bod zlomu, od něhož se datuje rozlišení na kontinentální a analytickou filosofii. Navíc je považováno za mimořádně problematického reprezentanta i kontinentální tradice. Vůči Hegelovi se tak vymezují jak badatelé a filosofové řazení do kontinentální tradice, tak především ti, jež jsou řazení do analytické tradice, která je považována za projekt takřka „dialekticky“ protikladný vůči Hegelově filosofii. Badatel pak často nabývá dojmu, že již sám zájem o Hegelovo dílo musí být obhájěn před oběma tradicemi.

1 Tento text vznikl v rámci Programu rozvoje vědních oblastí na Univerzitě Karlově č. 13: Racionalita ve vědách o člověku, podprogram Proměny etiky.

2 Maco, R., Doslov. In: Hegel, G. W. F., *Fenomenológia ducha*. Přel. P. Elexová. Bratislava, Kalligram 2015, s. 550.

3 Tamtéž, s. 571.

Z Macova Doslovu je ovšem patrné, že „rituál“ ospravedlnění prochází obměnou. Hegelovští badatelé totiž mají mocné „alibi“ v podobě významných filosofů, kteří se v současnosti Hegelem zabývají. Zastání ze strany některých analytických filosofů, kteří byli tradičně považováni za přední Hegelovy kritiky, je pak obzvláště silná „karta“.⁴ Hegelovským badatelům tak v nedávné době výrazně usnadnil situaci třeba německý filosof, logik a někdejší předseda Internationale Ludwig Wittgenstein Gesellschaft, Pirmin Stekeler-Weithofer, se svým komentářem k *Fenomenologii ducha* čítajícím více jak dva tisíce stran.⁵

O „analytickou stopu“ se opírá i Maco, který zmiňuje Brandomovy, McDowellovy či Sellarsovy interpretace Hegela a upozorňuje, že v Hegelovi lze spatřovat předchůdce jak „terapeutického“ přístupu k filosofickým problémům, tak rovněž myšlenek z Quinových *Dvou dogmat empiricismu*.⁶ Autor však právem zmiňuje i francouzskou interpretační větev a připomíná i tradici Frankfurtské školy, do níž vstupuje především hegelovský motiv „vzájemného uznání“.

S většinou z Macových dílčích tezí lze souhlasit. Pochybnosti však budí úvodní otázka Macova doslovu: Proč se dnes vlastně zabývat „metafyzikem“? Maco odpovídá ubezpečením, že si ve *Fenomenologii* každý najde alespoň jednu ze svých preferovaných filosofických otázek.⁷ Problém je, že takové ujištění naprosto opomíjí myšlenku systematičnosti, která byla stěžejní nejen pro Hegelovu filosofii, ale pro pokantovské myšlení vůbec. Jenže sama otázka „Proč metafyzik?“ upoutá ještě více než Macova odpověď. Otázka se sice nabízí, neboť námitka, že Hegel svým dílem sklouzl k předkantovské metafyzice, je vůči jenskému filosofovi vznášena jak ze strany analytické, tak kontinentální tradice. Jenže Maco o otázce pojednává tak, jako by bylo zjevné, že Hegel skutečně „metafyzikem“ je, a tudíž je třeba vybrat z jeho díla to, co je navzdory metafyzičnosti užitečné.

Bezpochyby lze tvrdit, že Hegel byl metafyzikem. Bylo by však třeba blíže vysvětlit, co tím vlastně míníme. Rovněž by mělo být vzato v úvahu Hegelovo vlastní porozumění jeho filosofii: právě Hegel proslul okázalými výroky o tom, kterak metafyziku od kořene vymýtil.⁸ Tím samozřejmě nemá být řečeno, že by sám filosof měl mít v hodnocení vlastního díla poslední slovo. Hegelovo porozumění vlastní filosofii by však nemělo být zcela opomenuto, a to tím spíše, pojímal-li právě *Fenomenologii* jako stržení metafyzických, „zásvětních“ říší a jako přívrat k jedinému, jevícímu se světu, který lze pojmut jen fenomenologicky. Z tohoto hlediska by se

4 Ke vztahu analytických filosofů a Hegela viz např. Nuzzo, A., *Introduction: Dialectical Appropriations*. London–New York, Continuum 2010, s. 1-12.

5 Nutno ale podotknout, že je v knize přetištěna celá *Fenomenologie*, již Stekeler komentuje. Viz Stekeler, P., *Hegels Phänomenologie des Geistes. Ein dialogischer Kommentar*. Bd. 2. Hamburg, Felix Meiner Verlag 2014.

6 Maco, R., *Doslov*, c.d., s. 551.

7 Tamtéž.

8 Hegel, G. W. F., *Wissenschaft der Logik I*. In: *týž, Werke*. Bd. 5. Frankfurt am Main, Suhrkamp 1986, s. 13.

pak Hegelova fenomenologie jevila jako proti-metafyzický projekt: nakonec i v kapitole „Absolutní vědění“ Hegel poznamenává, že nevíme nic, co není ve zkušenosti, tedy nepoznáváme nic, co by nevstoupilo do jevu.⁹ Absolutní vědění nás navíc od smyslového jsoucna neodvádí, ale naopak nám umožňuje smyslovosti porozumět: začátek je dosažen až na konci a duchovní pohyb je kruhem, který se na pozici absolutního vědění vrací zpět do smyslovosti.¹⁰

V kontextu polemiky, zda je Hegel metafyzikem, je škoda, že Elexová překládá právě pro tuto otázku podstatný pojem *Jenseits* několika způsoby. V kapitole „Síla a rozvažování“, v níž Hegel pojednává o přírodovědeckém světónázoru své doby, užívá překlad „onen svet“.¹¹ V pasážích k praktické filosofii či k náboženství pak výraz převádí jako „zásvětí“.¹² Již z toho, že Hegel tematizuje tento fenomén nadmyslové říše takřka na všech úrovních *Fenomenologie*, je patrné, že se jedná o pojem, který je ze systematického hlediska stěžejní. Užití několika odlišných překladů tuto skutečnost zastírá. Ostatně sám Hegel jednotlivé podoby nadmyslové, zásvětí říše usouvztažňuje v úvodu ke kapitole „Náboženství“.¹³

Proč je však pojem zásvětí pro Hegelovu *Fenomenologii* tak ústřední? Právě sklon vědomí vystavovat nad sebou samým zásvětí říše ústí v přemístění těžiště smysluplnosti či pravdivosti z přítomného světa do „zá-světí“, tedy metafyzické říše myšlení. Výstavba nadmyslových a z toho hlediska také ne-světských říší přitom není dynamikou, kterou by se vyznačovala jen mnohá náboženství: v určitých podobách je vlastní též filosofii i přírodní vědě. Za projev metafyziky totiž Hegel považuje již hypostazi obecných struktur, kterým je připisována větší epistemologická či ontologická důstojnost než jednotlivosti. Proto namítá vůči soudobým přírodním vědám, že se i ony opírají o nerefektované metafyzické předpoklady, a stejnou námitku adresuje i (Kantově) praktické filosofii, v níž je neuskutečňená, a proto rovněž neskutečná čistá vůle kladena „nad“ sám čin.¹⁴ Vposled ulpívají ještě i na Kantově transcendentální dedukci stopy toho, co Hegel nazývá metafyzikou: Kant totiž vychází z předpokladu, že kategorie čistého Já či čistého rozvažování jsou zvnějšku přikládány na smyslu-prostou matérii smyslovosti.

Hegelova kritika metafyzičnosti novověkých přírodních věd je pozoruhodná ze dvou důvodů: dobře je na ní patrný stěžejní princip Hegelovy filosofie, ale i zvláštní tendence kritiků překrucovat Hegelovy záměry. Hegel usiloval o to, aby nebyly přírodovědné zákony pojímány jako platónské ideje svého druhu, tedy jako entity mající vnější vztah ke skutečnosti a převyšující svou důstojností „pouhou“ smyslo-

9 Hegel, G. W. F., *Fenomenologie ducha*, c.d., s. 540.

10 Tamtéž, s. 541.

11 Tamtéž, s. 105.

12 Tamtéž, s. 414, 455.

13 Tamtéž, s. 455-456; česky: Hegel, G. W. F., *Fenomenologie ducha*. Přel. J. Patočka. Praha, Nakladatelství Československé akademie věd 1960, s. 416-417.

14 Viz úsek „Morality“ ve *Fenomenologii ducha*.

vě vnímatelnou skutečnost. Namítal, že právě tento postup vede ke „zvráceným světům“,¹⁵ tedy k mylné domněnce, že to jsou ony matematické, fyzikální či přírodovědní zákony, které působí jevy, a že skutečnost je zakotvena v nadsmyslových obecných zákonech, zatímco smyslový jev je „pouhým“ sekundárním projevem pravé podstaty.

Toto převrácení ilustruje Hegel ve svém habilitačním spise. Zde zmiňuje, s jakou nelibostí přijímají vědci skutečnost, že dosud nebyla nalezena planeta, která by měla existovat dle Titusova-Bodeova zákona, tedy matematické rovnice vyjadřující pravidelné vzdálenosti mezi planetami sluneční soustavy. Hegel považuje právě úsilí objevit planetu, která by odpovídala pátému členu příslušné aritmetické posloupnosti (4, 7, 10, 16, 28, 52, 100), za „zásvětní“ či metafyzické lpění na abstraktních modelech, kterým je pro jejich „přehlednost“ přisuzována větší důstojnost než pozorované skutečnosti. Přestože to byl Hegel, kdo odmítal nikoliv snad samu formulaci abstraktních modelů, ale jejich nadhodnocování, právě Hegelovi kritici vymysleli vděčnou legendu, podle které měl Hegel zvoláním „Tím hůře pro skutečnost!“ odspekulovat objevenou planetu, protože měla mít tu „smůlu“, že byla v rozporu s Hegelovým vlastním modelem skutečnosti.¹⁶

Právě *Fenomenologie* je pro Hegela mimo jiné návratem k „pouhému jevu“: vše, co si oprávněně nárokuje bytí, vstupuje do jevu. Neznamená to, že by pravda nebyla nic jiného než bezprostřední jev, ale naopak zdůraznění, že se vyjevuje jedině v logické souvislosti jevů. Pravda tak jevy prochází, není nad nimi či za nimi, a hledat tudíž vyšší instanci než jevící se svět je marné.¹⁷

Sám jevící se svět vyjevuje vlastní logickou strukturu. Právě s tímto aspektem Hegelovy filosofie je ostatně spjata spekulace – a lze-li pojímat Hegela jako metafyzika, pak je metafyzikem právě natolik, nakolik spatřuje v základu jevů logickou strukturu, která je postižitelná spekulací. Má-li být tedy vyjasněno, co je spekulace, je třeba odpovědět na otázku, co je jev. Hegel ve *Spisu o diferenci* poznamenává, že

15 Hegel, G. W. F., *Fenomenologie ducha*, c.d., s. 138-141. Ve slovenském překladu se píše o zákonu „prevráteného sveta“. Hegel, G. W. F., *Fenomenológia ducha*, c.d., s. 115.

16 Hegel, G. W. F., *Dissertatio Philosophica de Orbitis Planetarum. Philosophische Erörterung über die Planetenbahnen*. Übersetzt, eingeleitet und kommentiert von Wolfgang Neuser. Weinheim, Acta Humanoria VCH 1986, s. 56 aj. K této legendě viz Jaeschke, W. – Arndt, A., *Die Philosophie der Neuzeit 3. Teil 2: Klassische Deutsche Philosophie von Fichte bis Hegel*. München, C. H. Beck 2013, s. 234-235.

17 V této věci nemění Hegel názor ani ve své *Vědě o logice*. „Podstata tedy není za jevem nebo vně jevu, nýbrž tím, že to, co existuje, je podstatou, je existence jevem. ... Jev je vůbec pravdou bytí a je bohatším určením než bytí, protože v sobě spojuje momenty reflexe v sebe i reflexe v jiné, zatímco bytí neboli bezprostřednost je ještě něčím jednostranně bezevztažným a zakládajícím se (zdánlivě jen na sobě).“ Hegel, G. W. F., *Malá logika*. Přel. J. Loužil. Praha, Nakladatelství Svoboda 1992, s. 240-241. Hegel sice ihned poznamená, že nad jevem stojí skutečnost, ale právě proto, že skutečnost je jednotou jevu a jeho reflexe.

„jevit se a rozdvojovat se je jedním“.¹⁸ Spekulace pak spočívá v takovém pojetí jevu, v němž difference nejsou převedeny na vyšší syntézu, ale zároveň nejsou pojaty jako statické protiklady. Z tohoto negativního výměru spekulace plyne i její výměr pozitivní: spekulativní je takové uchopení jevu, v němž jsou jeho vlastnosti pojaty jako zahrnující svůj protiklad, a spekulace tak spočívá „v uchopení protikladnosti v její jednotě, nebo v uchopení pozitivního v negativním“.¹⁹

Těžištěm Hegelovy spekulace je tedy pojetí jevu jako difference. Hegel přibližuje ze zprvu nejasný výměr principem přejatým ze Spinozova díla – *determinatio negatio est*,²⁰ který však svébytným způsobem interpretuje: každá určitost je určitá díky tomu, že se jakožto vnímaná vymezuje vůči tomu, čím není. Hegel pojímá tuto dynamiku jako proces vzájemného znicotňování, který je vyložen především v kapitole „Síla a rozvažování“: každá vlastnost je natolik, nakolik od sebe „odpuzuje“ či nakolik neguje svůj opak. A z tohoto konfliktního dění pak povstává veškerá určitost předmětného světa. Žádná vlastnost „neobstojí“, aniž by byla ochotna „postavit se“ svému opaku, a tak se každá vlastnost nejen od svého opaku distancuje, ale dokonce jej jako svůj vlastní rozměr včleňuje do sebe sama. Vlastnost tak není akcidentem na substanci a věc není neprostupnou jednotou, na niž by byly zvnějšku připevňovány akcidenty: je „vnitřním rozdílem“.²¹ Jakožto vnímané jsou věci rozlomené, anebo lze spíše tvrdit, že toto rozlomení a rozevření je podmínkou toho, aby mohla být věc vnímána a poznána, aby se tedy vůbec stala jevem.

Zatímco neživá jsoucna jsou součástí tohoto „dění“ bezprostředně a nemají jinou možnost než být „nalomená“²² a potud podléhat logice jevu, subjektu náleží výrazně větší moc nad svou negativitou. Subjekt je schopen se své negativity zmocnit, a tak se stáhnout ze světa jevů, v němž nikdy neustává „zpochybňování“ jednoho jevu druhým.

A právě takovým pokusem o stažení se z pohyblivého a nepřehledného světa v Hegelově pojetí je metafyzika. Osvícenství pak usiluje o uniknutí metafyzice, aniž by se však chtělo spokojit se světem. Únikovou cestu nalézá v subjektu, který ovšem pojímá jako klidné „zásvětí“ svářčícího se světa: sám subjekt je totiž pojat jako zásvětní přístřeší před nepodstatným světem, neboť jeho suverenita se jeví po Kantově „kopernikánské“ revoluci nenapadnutelná. Hegel však namítá (spolu s F. Jacobim)²³: posílení práva subjektivity vzhledem k objektu ústí ve znicotně-

18 Hegel, G. W. F., *Differenz des Fichteschen und Schellingschen Systems der Philosophie*. In: *tyž, Werke*. Bd. 2. Frankfurt am Main, Suhrkamp 1986, s. 106.

19 Hegel, G. W. F., *Wissenschaft der Logik I*, c.d., s. 52-53.

20 Např. tamtéž, s. 121-122. K tomuto problému viz Vrabec, M., *Omnis determinatio est negatio? Hegel a Spinoza*. In: Kuneš, J. – Vrabec, M. (ed.), *Místo fenomenologie ducha v současném myšlení. K dvoustému výročí Hegelovy Fenomenologie ducha*. Praha, Argo 2007, s. 217-229.

21 Hegel, G. W. F., *Fenomenologie ducha*, c.d., s. 112; český překlad (c.d.): s. 141.

22 Hegel, G. W. F., *Malá logika*, c.d., s. 241.

23 Jacobi, F. H., *Jacobi an Fichte*. In: *Jacobi Werke Gesamtausgabe*. Bd. 2, 1. Hamburg–Stuttgart-Bad Cannstatt, Felix Meiner Verlag 1998 nn., s. 191-260.

ní objektivní stránky, která se ocitá plně v moci subjektu, a svět pak sám ze sebe postrádá smysluplnost, neboť tu vytváří jediné subjektivita. Takto vystupňovaná moc subjektivity se však proměňuje v bezmoc: nezávisle na světu a jemu vlastní určitosti se nejen objektivní stránka vědomí proměňuje v nicotnou – v nic se proměňuje i subjekt, který je na vnějším světě závislý.

Právě touto myšlenkou je veden Hegel, když formuluje protisílu, která by vzdorovala novověkému sklonu nadhodnocovat subjektivitu tvář v tvář světu. Je při tom příznačné, že přejímá princip této protisíly z jevícho se světa. Vzdělání, *Bildung*, je procesem, v němž se subjekt záměrně vystavuje tomu, co je mu cizí, a tuto cizost do sebe integruje. Subjekt má tak z vlastní svobody uskutečňovat to, co věci „činí“ nutně. Tuto souvislost toho, jak jsou věci a jak má být subjekt, Hegel přibližuje v jedné pasáži z *Vědy o logice*: vše, co je, je rozlomené, a tak již vždy pozbylo svou celistvost či to, co jenský filosof označuje jako „nevinost“.²⁴ „Nevinné“ jsou takové předměty, které nejsou jako jevy rozlomené, tedy takové předměty, které spočívají v jednotě se sebou samými. Problém je, že takové předměty nemůžeme poznat, a tudíž jsou ničím. Vše, co je, musí vystoupit ze své „nevinosti“ a vstoupit do světa v jeho nepřesvědčivosti, relativnosti, do světa s jeho „lstmí rozumu“. Podobně by ctnost, která by se zdráhala vstoupit do světa, kde v boji nevyhnutelně pozbývá svou čistotu, nebyla ctností, ale spíše nectností. V Hegelově filosofii totiž není nejzazší hodnotou přemožení světa svou subjektivitou, ale ovládnutí sklonu své vlastní subjektivity uzavírat se do sebe samé v domnění, že je člověk „lepší než jeho svět“.²⁵

Ostatně z nadhodnocení vlastní subjektivity plynou patologické jevy, které se promítly již do úsvitu moderních dějin. Hegel netvrdí, že moderní doba neformulovala své vlastní hodnoty, a je tudíž hodnotově nezakotvená, a proto nihilistická. Problémem moderny je podle něj to, že se svými ideály neumí náležitě zacházet. Právě tato neschopnost se projevila v teroru porevoluční doby ve Francii.²⁶ V Hegelově interpretaci podlehla vládnoucí elita přesvědčení, že její vlastní ideály jsou pravdivější než přítomný svět, a proto se domnívala, že přítomnost musí být zničena, aby uvolnila místo lepšímu světu. Proti snaze o výstavbu dokonalého světa cestou zničení stávajících struktur hájí Hegel neryzost světa, který sice má být prací zdokonalován, ale nikdy nemůže být stvořitelem zcela proměněn. Paradoxně je tedy Hegel, ztělesnění „velikosti i bídy idealismu“, vůči příliš vysokým, nesvětským ideálům obezřetný.

Z tohoto hlediska není příliš jasně, co míní R. Maco, když hovoří o Hegelově „neslýchaném nároku“. Vždyť právě i z Macova výkladu by čtenář mohl nabýt dojmu,

24 Hegel, G. W. F., *Wissenschaft der Logik II*. In: týž, *Werke*. Bd. 6., Frankfurt am Main, Suhrkamp 1986, s. 72.

25 Hegel, G. W. F., *Aphorismen aus Hegels Wasteboo*. In: týž, *Werke*. Bd. 2, c.d., s. 556.

26 Viz Hegel, G. W. F., *Fenomenológia ducha*, c.d., s. 394-403; český překlad (c.d.): s. 368-376.

že Hegelův nárok byl poměrně skromný: Maco poznamenává, že namísto odpovědí Hegel nabízí „terapeutický přístup“ k otázkám, tedy analyzuje předpoklady, na nichž problém spočívá. A dále rovněž, tentokrát ovšem plným právem, poukazuje na to, že kapitola s ambiciózním názvem „Absolutní vědění“ nemusí splnit čtenářova očekávání, neboť Hegel zde neformuluje vševědění, ale nabízí výklad té struktury vědomí, která se stala skutečnou v závěru období osvícenství: jedná se o vědomí, které je absolutní v tom smyslu, že se vztahuje k sobě samému a v jiném, v cizím nachází sebe sama.

I přes výše vznesené námitky poslouží Macův Doslov bezprostřední orientaci v díle. Samotný vstup do textu však čtenáři nakonec usnadňuje především skvělý překlad Patricie Elexové. Vyzdvihnout je třeba srozumitelnost, jasnost, ale i pozoruhodnou přesnost slovenské *Fenomenologie*. Na tomto místě připomeňme, že Hegel staví překladatele před dvě hlavní obtíže: první je jeho proslulý styl, druhou pak svébytná terminologie. Zatímco si však s první obtíží překladatelka poradila naprosto suverénně, volba překladu některých termínů může budit nejasnosti.

Nesnadný je překlad výrazu *Dasein*; v tomto případě autorka zvolila výraz „jestvovanie“. Na některých místech se tím však ztrácí ze zřetele, že *Dasein* není jen specifickým typem bytí, ale především typem bytí, jímž se zde (*da*) něco konkrétního vyznačuje.²⁷ Proto by bylo přiměřenější v některých úsecích ustoupit od konzistentně drženého překladu „jestvovanie“ a *Dasein* v určitých pasážích překládat jako „jsoucnó“. Když se například píše, že „Absolutný duch vstupuje do jestvovania (...)“, čtenář nemusí postřehnout, že absolutní duch zde do bytí vstupuje tím způsobem, že si dává podobu něčeho, tedy určeného jsoucna, či dokonce v této pasáži dvou konkrétních jsoucnem či dvou podob Já.²⁸

Jako problematický se může jevit překlad „gemeines Ich“ v Předmluvě, kde je toto Já označeno za „nízké“.²⁹ Jak je patrné z jiných míst, je si překladatelka vědoma skutečnosti, že v Hegelově době má výraz primárně význam toho, co je všem společné, co je běžné. Překládat tedy „gemeines Ich“ jako „nízké Já“ se jeví ve zmíněném kontextu i z věcné stránky jako nepřesné: Hegel zde zdůrazňuje, že je vše smyslové, jednotlivé a prosté neprávem pokládáno za méně důstojné než to, co je tak zvaně božské, a posměšně se zmiňuje o horlivém a podrážděném úsilí vytrhnout člověka z této „prostoty“. Jistě by Hegel nic nenamítal proti vytržení z „nízkosti“, jenže právě nízkost nelze bez dalšího vztáhnout ke smyslovosti či jednotlivosti. Sama smyslovost není nízká, nízký je určitý vztah vědomí ke svému předmětu – ať už je tento předmět smyslový nebo rozumový. O tom, že chtěl Hegel

27 Překladatel T. Münz volí ve slovenském překladu tzv. malé logiky výraz „konkrétne bytie“. Hegel, G. W. F., *Logika*. Přel. T. Münz. Bratislava, Vydavateľstvo slovenskej Akadémie vied 1961, s. 121-129.

28 Hegel, G. W. F., *Fenomenológia ducha*, c.d., s. 453; český překlad (c.d.): s. 415.

29 Tamtéž, s. 15; český překlad (c.d.): s. 56.

právě dichotomii prostoty a božství rozbít, svědčí jeho poznámka ze stejného odstavce: jako „existuje prázdná šířka, tak existuje i prázdná hloubka“.³⁰

Již výše bylo zmíněno, že překladatelka převádí několika různými způsoby pojem „das Jenseits“. Překlad tím ruší souvislost tohoto strukturálně podstatného fenoménu. Může být však i v jiném ohledu shledán jako zavádějící. Na úrovni, na níž Hegel pojednává o moralitě, se v originále píše: „die Einzelheit hat auch ihr Jenseits an sich.“ Překladatelka větu převádí jako „jednotlivost má v sebe aj niečo se-bapresahujúce“.³¹ Hegel míní, že jednotlivost si na této úrovni vytváří v sobě samé „zásvětí“: zatímco zásvětí má ovšem v Hegelově díle zjevně negativní konotace, je sebezpřekračování pozitivní vlastností každého sebevědomí, ale dokonce i každého jevu. Tato souvislost je ostatně vyjádřena v závěru téže věty: vědomí upínající se na své zásvětí ničí sebe sama. Hegel by však rozhodně nechtěl tvrdit, tak jak čteme v překladu, že vědomí překračující sebe sama se ničí. Vědomí překračující sebe sama se právě naopak stává skutečným.

Především je však třeba zdůraznit, že slovenský překlad *Fenomenologie* je významným počinem – nejen v kontextu novověké filosofie, ale i v kontextu překladové filosofické literatury vůbec. R. Maco v závěru svého Doslovu poznamenává, že jen četbou *Fenomenologie* se lze postavit jejím neslýchaným nárokům i nedostatkům.³² Jistě, ale kvůli samému zdůrazňování chyb by neměla zapadnout podstatnější okolnost. *Fenomenologie* je jedno z nejpozoruhodnějších filosofických děl. Pojímá-li Hegel vzdělání jako překračování vlastní omezenosti, je příznivá právě okolnost, že *Fenomenologie* nevychází současnému čtenáři vstříc – ani svým jazykem, ani svým předmětem zkoumání, ani svou intencí.